

9. Міяковський В. З нових матеріалів до історії Кирило-Мефодіївського братства / В. Міяковський // Україна. – 1924. – Кн. 1–2; Граховецький Д. Матеріали до арешту кирило-мефодіївців: Навроцького, Белозерського, Шевченка та ін. / Д. Граховецький // Україна. – 1928. – Кн.1 (26); Гнатюк В., Бужинський М. Відгуки справи Кирило-Мефодіївського товариства / В. Гнатюк, М. Бужинський // Україна. – 1928. – Кн. 2 (27); Житецький І. П. О. Куліш про Кирило-Мефодіївське товариство / І. Житецький // Україна. – 1929. – Березень – квітень (33) та ін.
10. Грушевський М. 1825–1925 / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 6. – С. 3–4.
11. Україна. – 1927. – Кн. 1–2.
12. Грушевський М. Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості / М. Грушевський // Україна. – 1927. – Кн. 1 – 2 (21). – С. 9–38.
13. Грушевський М. В шістдесят четверті Шевченкові роковини / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 1 – 2 (11). – С. 3–5.
14. Грушевський М. Костомаров і Новітня Україна / М. Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 3 (12). – С. 3–20.
15. Гермайзе О. М. Костомаров і світлі біографії / Осип Гермайзе // Україна. – 1925. – Кн. 12 (3). – С. 79–87.
16. Грушевський М. Перша редакція "Иродової мороки" Куліша / М. Грушевський // Україна. – 1927. – Кн. 21 (1–2). – С. 94–96.
17. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича / М. Грушевський // Україна. – 1928. – Кн. 30 (5). – С. 3–16.
18. Грушевський М. В двадцять п'яті роковини смерті Ол. М. Лазаревського / М. Грушевський // Україна. – 1927. – Кн. 23 (4). – С. 3–25.
19. Грушевський М. Місія Драгоманова / М. Грушевський // Україна. – 1926. – № 2 – 3. – С. 3–25.
20. Гермайзе О. М. П. Драгоманов в українській історіографії / Осип Гермайзе // Україна. – 1926. – № 2 – 3. – С. 125–145.
21. Тучапський П. Л. Дві недруковані статті про Драгоманова історіографії / П. Л. Тучапський // Україна. – 1926. – № 2 – 3. – С. 100–124.
22. Гермайзе О. 1-ша всесоюзна конференція істориків-марксистів у Москві / Осип Гермайзе // Україна. – 1929. – Березень – квітень. – С. 173–174.
23. Історія Національної академії наук України. 1929 – 1933: Документи і матеріали / [відп. ред. П.С. Сохань, упоряд. Т. В. Вересовська]. – К., 1998. – 542 с.

УДК 929.7 (477)

Людмила Миколаївна Казначєва
кандидат історичних наук, доцент Рівненського
державного гуманітарного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СЕЙМИКІВ У ДВОРЯНСЬКЕ ЗІБРАННЯ НА ВОЛИНІ

У статті досліджено особливості процесу трансформації повноважень польських інституцій самоврядування – сеймиків – у російські станові установи Волинської губернії.

Ключові слова: сеймики, дворянське зібрання, права, повноваження, вибори.

The features of process of transformation of plenary powers of Polish instituciy of self-government are investigational in the article – seymikiv – in Russian class establishments of the Volhynia province.

Keywords: seymiki, nobiliary collection, rights, plenary powers, elections.

Приєднавши до себе волинські землі у складі Західного краю, Російська імперія отримала суспільство з іншою системою політичного устрою, що була притаманна станово-представницькій монархії – Речі Посполитій. До іншої державної системи волинські землі потрапили, як в інший світ взаємин держави та еліти. Між органами станового самоврядування Речі Посполитої і Російської абсолютної монархії існували суттєві відмінності, тому варто більш детально з'ясувати процес трансформації сеймиків у дворянське зібрання, роль і місце органів шляхетського самоврядування у соціально-політичному становищі місцевого соціуму.

Метою розвідки є висвітлення трансформації владних повноважень сеймиків – органів шляхетського самоврядування Речі Посполитої – у Волинське дворянське зібрання.

Літературу з вказаної проблематики можна умовно поділити на ту, в якій досліджується специфіка функціонування сеймиків [3; 10; 12; 13], та на ту, яка розкриває деякі аспекти та особливості дворянських зібрань Російської імперії [2; 4; 5; 11]. Окрему групу джерел становлять законодавчі акти, якими встановлювалися норми функціонування станових установ та вносилися вимоги, згідно з яких відбувалося переформатування сеймиків у дворянські зібрання [8; 9]. При цьому немає жодного наукового дослідження процесу трансформації, або переходу від шляхетських корпорацій Речі Посполитої до дворянської корпоративної організації.

У межі Російської імперії Волинь увійшла з політичними, соціальними, господарськими і етнокультурними традиціями колишньої могутньої європейської держави Речі Посполитої. Однією з складових інституцій

польської держави був розвинений апарат станового самоврядування, представлений сеймиками. Російська імперія відразу зауважила контрастну своєрідність місцевої станово-корпоративної організації і її відмінність від російської політичної традиції і розпочала політику інтеграції Волині. Одним з основних її пунктів було включення місцевої знаті до лав російського дворянства шляхом трансформації сеймиків у дворянське зібрання із залученням місцевої шляхти до імперських корпоративних станових інституцій.

Станові установи Речі Посполитої діяли починаючи з XV ст. Жалувана грамота Сигізмунда Августа 1565 р. узаконила інституцію сеймикування, а пізніше, унією 1569 р., коли Волинське воєводство приєдналося до Польського королівства, було проголошено підтвердження функціонування шляхетських самоврядних органів. Спочатку це були зібрання із незначними повноваженнями, але з часом вони почали вирішувати широке коло питань локального та загальнодержавного значення – вже з кінця XVI ст. сеймики заклали основу державного ладу Речі Посполитої [12, 201].

На останню чверть XVIII ст. сеймики, як зібрання місцевої шляхти, вже набули чималий досвід місцевого управління. Засідаючи у Луцьку, іноді у Кременці, шляхтичі на сеймику впродовж зазвичай одного дня вирішували широке коло питань. Місцем скликання сеймиків найчастіше був місцевий костел, коли ж він не вміщав усіх присутніх, засідання шляхетських зібрань проходили на відкритому полі.

Участь у засіданнях сеймиків міг брати будь-хто з шляхти воєводства, в тому числі ті, хто не володів у ньому земельними маєтками. Число учасників сеймиків інколи наближалася до кількох тисяч осіб [6, 189]. Шляхетські зібрання спершу скликалися лише за наказом короля, однак, починаючи з XVII ст. їхнє політичне значення почало зростати – сеймики вже завідували фінансами, судом, військом, місцевою адміністрацією [3, 170]. Внаслідок цього шляхетські зібрання поступово ставали незалежними від королівської влади, і тому почали самі вирішувати необхідність свого скликання. Відтоді сеймики збиралися або маршалком – головою сеймикуючої шляхти, або за наказом воєвод, або за ініціативою самого шляхетства.

Засідання, що проходило під керівництвом обраного шляхтичами маршалка, мали неабиякі повноваження та вплив на цілу низку державних справ. Вони наділялися правом обирати делегатів до посольської ізби, нижньої палати сейму, який був вищим законодавчим органом Речі Посполитої. Сеймики мали право обирати на своїх з'їздах кандидатів на вакантні земські посади – суддів, підсудка, писаря, підкоморія, а також начальників воєводських дружин, каштелянів, старост. Шляхетські зібрання утримували спеціальну скарбницю, коштами якої самі й розпоряджалися. Володіння капіталом давало шляхетським зібранням фінансової незалежності від королівської влади. У кінці XVII ст. сеймики отримали право обговорювати й вирішувати справи зовнішньої політики [13, 309]. До середини XVIII ст. серед важливих питань, що розглядалися на сеймиках, була нобілітація – визнання шляхетства: зібрання мало право визнавати, чи не визнавати спадкове шляхетство [7, 24; 10, 70].

Після поширення на волинських землях адміністративно-територіального устрою Росії у повному його обсязі тут започатковувалася і корпоративна організація знаті на основі Жалуваної грамоти Катерини II 1785 р. [9]. Жалувана грамота організувала дворянство територіально – по губерніях та повітах, надавши йому право мати власні представницькі корпоративні інституції – дворянські зібрання, депутатські зібрання, предводителів дворянства та дворянські опіки. Такі інституції поступово були створені і у Волинській губернії. Узаконеннями 1795 р. тут запроваджувалися загальноросійські "Учреждения для управления губерний Всероссийской империи" 1775 р., які встановлювали основи місцевої системи управління та суду за російським взірцем [8]. Таким чином, волинська шляхта була остаточно кооптована в російське дворянство і ставала його складовою частиною [11, 506]. Це означало поширення на неї права користування усіма привілеями російського дворянства: місцеві шляхтичі продовжували володіти населеними маєтками, звільнялися від обов'язкової служби, рекрутчини та тілесних покарань. Імперська влада підтвердила місцевому польському дворянству право активної участі в управлінні, запропонувавши йому статус регіональної та, як вважає сучасний російський історик О.І.Міллер, навіть загальноімперської еліти [2, 76].

Основним представницьким органом російського привілейованого стану у Волинській губернії стало Волинське дворянське зібрання, яке мало збиратися щотри роки у губернському місті, і являло собою зібрання усіх повнолітніх спадкових дворян чоловічої статі, внесених до дворянської губернської родовідної книги. Жалувана грамота встановлювала майнові та вікові вимоги до участі у дворянському зібранні та виборах, але їх формулювання, як зауважила професор Лондонського університету Ісабель Мадаріага, були не досить чіткими [4, 473]. Варто вказати, що майновий ценз для учасників зібрання був на той час досить високим, тому з часом право участі у засіданнях втратили, згідно загальноросійського права, усі безземельні шляхтичі. Це призвело до значного зменшення числа учасників у порівнянні з польськими сеймиками.

Губернське дворянське зібрання наділялося низкою повноважень, основним з яких було обрання державних судових та поліцейських чиновників, згідно "Учреждения" 1775 р., та станових урядовців. Як констатує французький науковець Д.Бовуа, вибір судових урядовців відкривав перед місцевим дворянством можливість "контролювати всі земельні трансакції та аграрні відносини" у своїй місцині [1, 161]. На посади станового самоврядування дворяни обирали губернського (головуючого на дворянських зібраннях – на кшталт маршалка) та повітових предводителів, секретаря й депутатів дворянського депутатського зібрання. Термін перебування на державних та станових посадах обмежувався трьома роками [8, гл. III; 9, п. 62 – 64]. Станові урядовці виконували свої обов'язки на громадських засадах, а дворяни, обрані зібранням на державні посади, вважалися чиновниками і одержували жа-

лування, що впродовж 1797-1806 рр. виділялося із дворянських маєтків і означало утримання місцевої державної адміністрації за рахунок дворянських коштів [5, 519]. Суттєвим нюансом було обов'язкове затвердження обраних дворянським зібранням посадовців губернатором, генерал-губернатором, або ж самим імператором. З часом самодержавство відібрало у дворянського зібрання й ці виборчі повноваження, лишивши йому лише право обирати кандидатів лише на станові та малозначущі судові посади.

У порівнянні із сеймиками, отримані права та обов'язки губернського і повітового зібрання щодо участі у житті держави були зменшені: вони позбавлялися права направляти своїх депутатів до вищого законодавчого органу, оскільки в імперії такого не було. Крім цього, зібранню категорично заборонялося обговорювати загальнодержавні питання. Заснування дворянської каси дозволялося, однак, на відміну від традицій сеймикування, використання дворянських коштів відбувалося під обов'язковим пильним наглядом губернської адміністрації та міністерств. Отож, дворянське зібрання хоча й наділялося певними привілеями та правами, самодержавна влада контролювала його і прагнула максимально підпорядковувати імперським інтересам.

З часом права та повноваження Волинського дворянського зібрання стали зменшуватися та обмежуватися верховною владою. Цьому сприяло усвідомлення різниці польської шляхетської та російської традицій, що зумовило прагнення влади навести лад у місцевому управлінні, зрегулювати соціальний склад зібрань правобережних губерній, наблизити дворянські корпоративні органи західних губерній до загальноросійських.

Відтак, на землях Речі Посполитої станові шляхетські інституції формувалися на основі довготривалого протистояння королівської влади й аристократії та шляхти, в Росії ж корпоративна організація дворянства запроваджувалися державою "зверху". На відміну від Російської імперії, сеймики мали значно більше повноважень, ніж дворянські зібрання – основні корпоративні інституції російського дворянства. Ця відмінність пояснювалася неоднаковим устроєм двох держав, адже Річ Посполита була становою монархією на протигау російській абсолютній монархії.

Сеймики, що формувалися на виборчій традиції повітової шляхти, мали значно ширші виборчі права та повноваження щодо вирішення широкого кола питань. Ускладнилися й посилилися вимоги щодо участі у зібраннях: найголовнішим нововведенням стало беззастережне відсторонення безземельної шляхти від участі у його засіданнях та підвищення майнового цензу членів зібрання. Потрапивши під владу російського імператора, шляхті потрібно було змиритися з його абсолютною владою, що означало поступову відмову від традицій сеймикування і функціонування представницьких корпоративних інституцій, створюваних за російським зразком, з повним підкоренням російським законам.

Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному вивченні особливостей організації діяльності станових корпоративних інституцій правобережної України, зокрема Волині, у складі Російської імперії.

Використані джерела

1. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793 – 1830 рр. / Д.Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
2. Западные окраины Российской империи / редколлегия: А.Миллер, А.Ремнев, А.Рибер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
3. История Польши: в 3 т. – Т. 1. – М., 1956. – 707 с.
4. Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины II / И.Мадариага. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 976 с.
5. Мионов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX в.). Т. 1. / Б.Н.Мионов. – СПб., 1999. – 549 с.
6. Пероговский В. Материалы для истории Волыни / В.Пероговский. – Житомир, 1879. – 496 с.
7. Свербигуз В. Шляхетська бесіда / В.Свербигуз. – К., 2000. – 32 с.
8. Полное Собрание Законов Российской империи (далі – ПСЗ). – СПб., 1830. – Т. 20. – №14392.
9. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т. 22. – №16187.
10. Стороженко Н.В. Западно-русские провинциальные сеймики во второй половине XVII века / Н.В.Стороженко. – К., 1888. – 141 с.
11. Яблочков М. История дворянского сословия в России / М.Яблочков. – СПб., 1876. – 679 с.
12. Яковенко Н.М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н.М.Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
13. Bardach J. Historia sejmu polskiego. T. 1. Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej / J.Bardach. – Warszawa: PWN, 1984. – 452 s.